

УДК 911.5/9

Романюк О.О.

Визначення ядер у структурі ландшафтного простору за рельєфним показником

Постановка проблеми. Перед тим, як безпосередньо перейти до розгляду формування ядер у ландшафтному просторі за рельєфним показником, необхідно зазначити, що саме є ландшафтным ядром. Спираючись на дослідження багатьох вчених, зокрема на монографії Ретеюма О.Ю. [1] та Армада А.Д. [3], під ландшафтным ядром доречно розуміти певні елементи ландшафту, що мають здатність до впорядкування та організації простору навколо себе. Тобто, ландшафті ядра це певні утворення, що є складовими ландшафту, мають здатність впорядкувати та трансформувати середовище свого існування і відіграють роль центрів, концентруючи навколо себе елементи просторової структури. Наявні вони в усіх компонентах ландшафту: в ґрунтах, водних об'єктах, геологічних структурах, біологічній речовині, повітрі та антропогенних комплексах і являють собою речовину, що перебуває у різних станах (однорідному, дисперсному, безмасивному та інших) [2, 102].

Виділення цих структур у ландшафтному покриві, з подальшим їх вивченням та дослідженням, можливе за декількома показниками: рельєфом (найвищі та найнижчі ділянки території забезпечують накопичення та розтікання речовини у ландшафтному просторі); поверхневими та підземними водами (гідрологічні басейни і водні потоки є своєрідними центрами та «коридорами» накопичення, а також, трансформації речовини у водному просторі ландшафтів); біотою (розміщення та поширення рослинного покриву у просторі дозволяє прослідкувати шляхи міграції та виявити місця найбільшої концентрації біологічного різноманіття); повітряними масами атмосфери (формування циклонів та антициклонів з центрами високого та низького тиску і переміщення повітряних мас, утворюють в атмосферному просторі місця скупчення та міграції речовини).

Виклад основного матеріалу. Виділення ядер на території України за рельєфним показником полягає у виявленні місць найбільшої та найменшої концентрації речовини, тобто ядер скупчення та розтікання (розсіювання) елементів. В орографічному відношенні ними є найнижчі ділянки рельєфу - западини, низовини, басейни річок, до яких відбувається стікання ландшафтних елементів та об'єктів і, таким чином, накопичення речовини та найвищі ділянки - гірські структури, височини, підняття, вододіли, що є ядрами, які забезпечують розтікання та міграцію речовини в межах ландшафтного простору.

Найвищі ділянки рельєфу розташовані у західних (Українські Карпати), центрально-західних (Подільська, Волинська та Придніпровська височини, південно-східних областях (Приазовська височина, Донецький кряж) та на крайньому півдні країни (Кримські гори).

Українські Карпати є величезним об'єктом, що складається з ряду паралельних хребтів, які щільно прилягають один до одного, утворюючи, таким чином, єдине велике і неподільне ядро, під впливом якого знаходяться ландшафти Закарпатської, Чернівецької, Івано-Франківської та Львівської областей. Українські Карпати, як і Кримські гори виконують роль ядра, завдяки своїй

бар'єрній здатності затримувати повітряні маси та перешкоджати вільному переміщенню елементів, у результаті чого відбувається асиміляція речовини і гірські об'єкти перетворюються у накопичувальну зону. Також, завдяки, перепаду висот, Українські Карпати та Кримські гори забезпечують розтікання та подальшу трансформацію речовини у ландшафтному просторі.

На рівнинній території України для найбільшої зручності, необхідно виділити декілька регіонів, що подібні за ландшафтною структурою та умовами формування: західний (рівнинна територія Закарпатської, Чернівецької, Івано-Франківської і Львівської областей); центрально-західний (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська області); північний (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська та Сумська області); східно-центральний (Полтавська, Харківська, Луганська, Дніпропетровська і частково Донецька області); південний (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, частково Донецька області та рівнинна територія АР Крим).

У Закарпатській області, крім масивного ядра розсіювання речовини - Карпатських гір, що розташоване на північному сході, завдяки стіканню та міграції елементів, причиною яких є значний перепад висот у напрямку з північного сходу на південний захід, формується ще ядро концентрації елементів у низовинній частині Закарпаття.

Зменшення висот у рельєфі Чернівецької області у північно-східному напрямку (від гірських утворень Українських Карпат до річкової долини) і наявність у північній частині області Хотинської височини, що спрямовує переміщення елементів на південний-схід, формують в заплаві річки Черемош ядро накопичення (концентрації) елементів.

Частина Українських Карпат, що припадає на Івано-Франківську область, спрямовує переміщення елементів переважно у північному напрямку, тоді як, Подільська височина формує рух речовини у протилежному (південному) напрямку, завдяки чому, у долині р. Дністер утворюється «низинне» ядро концентрації речовини, що займає північ області.

Львівські Карпати розташовані на південному заході області і утворюють переміщення речовини північно-східного напрямку. Разом з тим, Розточчя, що проходить смугою крізь всю територію області і виступає у якості другого ядра «розсіювання», формує міграційні шляхи південного, північного та північно-східного напрямків. Це сприяє виникненню в області трьох ядер «концентрації», що знаходяться на півночі області: перше - в долині річок Дністер (притоки Верещиця, Стривігор, Стрий) та Вісла (притоки Вишня, Шкло); друге - у долині річки Західний Буг (притока Солокія та інші); третє - в долині річки Стир.

В межах Волинської області можна виділити два «вершинних» (південь - Волинська височина та захід - найвища ділянка Волинського пасма області) та два «низинних» ядра (перше - об'єднання Шацьких озер та озера Турське і друге - об'єднання озер Волянське та Луб'язь на півночі області).

Схожа ситуація спостерігається у сусідній області - на Рівненщині. Тут Мізоцький кряж виступає головним об'єктом, що забезпечує розтікання речовини у напрямку, створеному завдяки нахилу поверхні з півдня на північ (в межах області відбувається поступовий перехід від Волинської височини до Поліської низовини). В результаті формується ядро «концентрації» у долині річки Горинь на півночі області).

Дещо інші умови формування та розташування Житомирської області не сприяють утворенню ландшафтних ядер, в орографічному відношенні.

Міграція елементів північно-східної спрямованості, що формується в Житомирській області і виходить за її межі, сприяє утворенню ядра накопичення в межах Київського водосховища в долині річки Дніпро на межі північного заходу Київської та сходу Чернігівської областей.

Крім цього, в Київській області формуються ще два ядра накопичення речовини. Перше сформоване в долині річки Рось на південному заході області, завдяки впливу на переміщення речовини відрогів Придніпровської височини. Друге ядро припадає на Канівське водосховище. Воно сформоване під впливом відрогів Придніпровської височини, Київського плато, Придніпровської низовини та долини річки Дніпро.

Великий вплив на переміщення речовини у межах Сумської та Чернігівської областей здійснює потужне височинне ядро, що розташоване за межами території України, на заході Російської Федерації, - це Середньоруська височина. Вона забезпечує загальний нахил поверхні з північного сходу на південний захід і завдяки врізанню її відрогів, переважно у східній частині області, формується декілька ядер концентрації у західній та південній частинах даної території.

Чернігівська область також зазнає впливу Середньоруської височини на формування ландшафтної структури. На південному сході даної території утворилось ядро, межі якого досить чітко простежуються за розміщенням річкових долин.

Територію Тернопільської області майже всю охоплює Подільська височина, що має нахил поверхні з північного заходу на південь. Тому на південній межі області в долині річки Дністер утворюються ядра концентрації.

У Хмельницькій області Подільська височина займає центр та південь, тому в цьому регіоні ситуація з формуванням ядер концентрації подібна до тої, що у Тернопільській області, але на півночі, завдяки поступовому переходу височини у Поліську низовину, спрямування переміщення речовини змінюється - з південного заходу на північ, що спричиняє формування у північних регіонах Рівненської та Житомирської областей ряду ядер накопичення речовини.

Вінницька область являє собою дещо складніший та цікавіший регіон для дослідження, адже його територією проходять, на північному сході, Придніпровська, а на південному заході - Подільська височина. Завдяки такому розташуванню двох ядер розтікання (розсіювання) речовини в долині річки Південний Буг (на південному сході області) формується ядро накопичення (концентрації) речовини. Південний та південно-східний схили Подільської височини, сприяють утворенню ще одного ядра «концентрації» на південно-західній межі Вінницької області (долина річки Дністер).

Черкаська область, завдяки витягнутості її території з заходу на схід, має у своєму рельєфі на заході - Придніпровську височину, а на північному сході - р. Дніпро з Кременчуцьким водосховищем, що є значним ядром накопичення речовини.

Кіровоградська область має декілька височинних об'єктів в межах своєї території, що виконують роль ядер «розтікання». Це підвищення на півночі області (район витоків річок Інгул, Інгулець, Тясмин) та у центральній частині (витоки річок Великий Вись, Синюха, Чорний Ташлик та приток Березівки). На

північному сході регіон має ядро накопичення речовини (Кременчуцьке водосховище).

Полтавська область має на південному сході незначне підвищення у вигляді Полтавської рівнини, і значне зниження на південному заході - Придніпровську низовину. Таким чином формується нахил поверхні з північного сходу на південний захід, в результаті чого на південно-західній межі області формується ядро «накопичення» (басейн р. Дніпро).

Нахил поверхні Харківської області з півночі на південь, наявність на його території деяких височинних угруповань (на півночі області та в центральній частині) і густої річкової сітки, з розташованими на ній декількома водосховищами, область має три височинних ядра, що забезпечують розтікання речовини по поверхні та два низинних ядра, що накопичують речовину.

Луганська область поділена на дві частини (північну та південну) долиною річки Сіверський Донець. Північна частина, завдяки впливу відрогів Середньої руської височини, має нахил з півночі на південь, а південна частина, завдяки розташуванню на півдні області Донецької височини і, зокрема, Донецького кряжу (які в свою чергу являють собою ядро розтікання речовини), нахилена з півдня на північ. В результаті, в центральній частині області, формується ядро накопичення речовини (долина р. Сіверський Донець).

В межах Дніпропетровської області формуються два ядра накопичення речовини - на північному кордоні, що поступово переходить у центр та на півдні області, і ядро розтікання у північному центрі області.

Донецька область має у своєму складі ядра, що забезпечують розтікання речовини по поверхні завдяки відрогам Донецької височини, які розташовані переважно у центральній частині області. Ядра «концентрації» займають північні, західні та південні регіони, що обумовлено розташуванням долин річок Сіверський Донець та Самари, а на півдні - Азовським морем.

На північний захід Одеської області припадає південно-східна частина Подільської височини, що спричиняє рух речовини у відповідному напрямку - з північного заходу на південний схід, а розташування на півдні та південному сході області Причорноморської низовини сприяє її стіканню та акумуляції, утворюючи в цьому регіоні ядро накопичення речовини. Також, на формування саме цього напрямку руху речовини в Одеській області, впливає розміщення у сусідній Молдові ряду височин (Придністровської, Центральномолдовської, Тігетської, Молдовського плато та Кодрів).

Територія Миколаївської області зазнає вплив одразу двох «височинних» ядер розсіювання речовини: Подільської височини - на заході та Придніпровської - на півночі та сході. На півдні області розташувалась Причорноморська височина, що утворює ядро накопичення речовини

Ядра «концентрації» Херсонської області розташовані на півночі регіону, у центрі і на півдні (їх утворюють долина р. Дніпро та Причорноморська низовина).

На території Запорізької області Приазовська височина утворює потужне ядро, що забезпечує розтікання речовини в межах ландшафтного простору радіально (в усіх можливих напрямках), а розміщення на північному заході долини р. Дніпро та на півдні - Причорноморської низовини, сприяє утворенню в межах області двох ядер накопичення речовини (відповідно на північному заході та на півдні області).

АР Крим у своєму складі має три ядра «розтікання» речовини -

Тарханкутська височина, Кримські гори та підвищення на Керченському півострові. Північнокримська низовина (північ регіону), а також, значно понижені ділянки західного, північно-східного та східного узбережжя Кримського півострова - формують ядра «концентрації» даного регіону.

Висновки. Якщо проаналізувати отримані місця локалізації ландшафтних ядер за рельєфним показником і об'єднати деякі з них між собою (адже насправді вони є складовими частинами більших за рангом ландшафтних ядер), тоді на території України можливе виділення таких основних структур:

- Ядра накопичення (концентрації) речовини: Північно-Західне, Дніпровське, Причорноморське (Південне), Східне (Сіверсько-Донецьке), Південно-Бузьке, Закарпатське, Дністерське, Прикарпатське, Східнокримське та Західнокримське.

- Ядра розтікання (розсіювання) речовини: Карпатське, Волино-Подільське, Північне, Придніпровське, Приазовське, Донецьке, Тарханкутське, Керченське та Кримське.

Деякі ділянки території України (переважно північний захід та південь) залишаються проблемними - це так звані «білі плями». На них не можливо прослідкувати поведінку речовини за даним показником, адже значних коливань висот, або змін у рельєфі цього регіону не спостерігається.

1. Ретеюм А. Ю. Земные миры. - М.: Мысль, 1988. 2. Романюк О.О. Поняття ландшафтного ядра та його місце у сучасній науці // Мат. IV між нар. наук.-практ. конф. «Наука та інновації». - Прага: Publishing House, 2008. - С. 102-104. 3. Самоорганизация и саморегулирование географических систем /А.Д. Армад. - М.: Наука, 1988.

Given article describes orographical method of secretion the organize-formations (nucleuses) in landscape scope, which consists of analysation the behaviour of substance on the relief surface and of definition pleases of most or least substance concentration.